

SZÁLLÁSI ÁRPÁD

BENEDEK ISTVÁN (1915–1996)¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai
Gazda István vezetésével**

A közhiedelemtől eltérően igenis akadnak pótolhatatlan emberek, ezt nem a kötelező kegyelet mondatja velünk. Antall József elvesztését négy éve nem tudja kiheverni az ország, Benedek Istvánét a hazai kultúrhistoria. Az már csak véletlen, hogy mindketten egyben orvostörténészek és barátok is voltak.

Benedek István eseményekben, valamint teljesítményekben gazdag élete nyitott könyv az olvasói előtt. Az apjáról készült esszé-kötet az irodalmi környezetet mutatja be, amelybe beleszületett, s egy elmeorvosi kitérővel visszakanyarodott. A pszichiáter emlékét az első nagy siker, az ‘Aranyketrec’ őrzi, a pszichológus szakma viszont újra felfedezte az analitikus iskolák (Freud, Szondi) alapján összeszedett, eredeti szempontokkal módosított ‘Ösztön és bűnözés’ című monográfiáját. A televízió, mint új mágikus média amilyen hamar felfedezte, olyan gyorsan meg is szabadult tőle. Nem mintha csapnivalóan csinálta volna, hanem pont

¹ Forrás: Szállási Árpád: Benedek István (1915–1996). = Orvostörténeti Közlemények 158–165 (1997–1998) pp. 286–288.

Főbb orvostörténeti témájú művei, tanulmánygyűjteményei (– a szerk. összeáll.):

Benedek István: A darwinizmus kibontakozása. Bp., 1961. 151 p.

Benedek István: Lamarck és kora. Bp., ¹1963. 336 p., ²1975. 432 p.

Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., ¹1967. 474 p., ²1973. 592 p.

Benedek István: Lélektől lélelig. Bp., 1970. 534 p.

Benedek István: A tudás útja. Bp., ¹1972. 312 p., ²1976. 300 p., 64 t., ³1985. 306 p., ⁴1994. 352 p.

Benedek István: Pusztába kiáltott szó. Bp., 1974. 398 p.

Benedek István: A gyógyítás gyógyítása. Orvosi–orvostörténeti tanulmányok. Bp., 1978. 434 p.

Benedek István: Mandragóra. 1–2. köt. Kultúrtörténeti tanulmány különös tekintettel a varázslásra és gyógyításra. Bp., 1979. 424, 292 p.

Benedek István: Semmelweis. Bp., 1980. 269 p.

Benedek István: Semmelweis’ Krankheit. Bp., 1983. 110 p., 16 t.

Benedek István: Hátrább az egerekkel. Bp., 1986. 487 p.

Benedek István: Hippokratésztől Darwinig. A természettudomány nagy korszakai. Bp., 1986. 152 p.

Benedek István: Tibeti orvoslás és varázslás. Bp., 1987. 360 p.

Benedek István: Az értelem dicsérete. Művelődéstörténeti tanulmány a 16–17. század gondolkodóiról. Bp., 1987. 276 p.

Benedek István: Hügieia. Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával. Ókor, középkor, reneszánsz, újkor kezdete. Bp., 1990. 272 p.

Benedek István: Hetvenhét. Bp., 1991. 207 p.

Benedek István: Hetvennyolc. Pocsolyától az óceánig. Esszék, tanulmányok. Bp., 1993. 212 p.

Benedek István: Hetvenkilenc. Göröngyös út. Esszék, tanulmányok. Bp., 1994. 162 p.

Benedek István: Nyolcvan. Számadás és lecke. Bp., 1995. 144 p.

ellenkezőleg. Túlságosan komolyan vette a kisbaconi Benedek család igazmondó kötelességét, s ez sehogy sem illett a kor maszatoló összképébe. Annyi eredménye mindenképpen lett, hogy kezdett kirajzolódni reneszánszkori emberideálja, az „uomo universale”, aki mindenre kíváncsi. A dilettante megjelölést sem utasította el, annak eredeti gyönyörködő-gyönyörködtető értelmében.

Tudománytörténeti, azon belül a bennünket leginkább érintő-érdeklő orvostörténeti tevékenysége ettől az időtől keltezhető. Legkevésbé olvasott, legkedvesebb könyve a ‘Lamarck és kora’ először 1963-ban jelent meg. Egyik neves professzor kritikusa azt állította addig róla:

„Benedek István összekeveri a zszurnalisztikát a forrásokra hivatkozó történetírással”.

Aki részéről e vád elhangzott, most csattanó választ kapott. A ‘Lamarck és kora’ kompozíciója imponáló, névmutatója gazdag és pontos. Információi nem másodkézből valók, mindent eredetiben olvasott – nagy részük le sincs fordítva – szakmai tekintélyekkel mert szembehelyezkedni. Szerinte a lamarckizmus rövid lényege a következő:

„...a környezet folytonos változása megkívánja az élőlények változását is, máskülönben nem maradhatnak életben. Az életbenmaradás szükséglete alakítja és fejleszti ki a szerveket a használatnak és nemhasználatnak megfelelően: a fokozottan igénybe vett szervek fejlődnek, a fölöslegessé váltak elsorvadnak. Az így szerzett tulajdonságok átöröklődnek az utódokra; ez a folyamatos alkalmazkodás a fejlődés.”

A könyv nem kapott megérdemelt visszhangot, hiszen hányan foglalkoztak akkor behatóan hazai viszonylatban a darwinizmus előfutáraival!

A következő kihívás a ‘Semmelweis és kora’. Amilyen visszhang nélküli volt a Lamarck-könyv, annál nagyobb vihart kavart a Semmelweis-életrajz. Az történt ugyanis, hogy a legnagyobb magyar orvos halálának centenáriuma (1965) illusztris professzorok, illetékes akadémikusok (Haranghy László, Nyíró Gyula, Regöly-Mérei Gyula, Hüttl Tivadar) utólag diagnosztizálták Semmelweis betegségét. Legfőbb feladatuk volt a gennyvérűség halálloki kizárólagosságának bebizonyítása. Óvatosabb megfogalmazásban ez a változat került a Gortvay–Zoltán-féle monográfiába is, amelyet az Akadémiai Kiadó 1968-ban, születésének százötvenedik évfordulójára megjelentetett, angol nyelven is. Elmeháborodását a megnemértés, korai halálát „láthatatlan ellenfele” a szépszis okozta, így szólt a romantikus regénybe illő szentencia. Benedek István ekkor diagnosztikai disszonanciát követett el: felvetette a nem feltétlenül nemi úton szerzett szifilisz következményeként a hűdéses elmezavar lehetőségét. Elég sokat boncolt vénuszi nyavalyában elhunytakat, akkor még kesztyű nélkül. Az említett monográfiák szerzői ennek a legcsekélyebb lehetőségét is

elutasították. A szocialista szemérem Munkácsy és Ady nyilvánvaló szifiliszével sem szívesen foglalkozott. Semmelweis pedig egy szerény Wassermann-pozitív reakcióval sem rendelkezett. Mire ezt a perdöntő laboratóriumi eljárást felfedezték, hősünknek már rég csak a csontjai fehérlettek a Kerepesi úti temetőben. Az esetleges gummákat sem vizsgálták.

Az Orvosi Hetilap² tanúskodik róla, milyen éles pengeváltás történt ez ügyben. Az idő utólag Benedek Istvánt igazolta. Az Orvosi Hetilap 1902. évi számában a Gynaekologia című melléklet ugyanis a következőkről tudósít:

„Semmelweis, Fleischer és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el.”

Ez Kézmárczky professzor tudtával jelent meg, aki tisztában lehetett a kórismével. Benedek Semmelweis-könyve bővített kiadásban, majd német nyelven is megjelent. Sajnos, a Gynaekologia nekrológiájára csak aztán derült fény. Mégis ez eddig a legteljesebb Semmelweis-biográfia, a legolvasmányosabb stílusban megírva. A hivatkozási alap mindig pontosan megjelölt, szó sincs fantáziadús regényességről. A Semmelweis-irodalom összefoglaló alapműve méltó a legnagyobb magyar orvoshoz. Ha valaki egy jó könyvet ír, már a parnasszuson a helye.³

Benedek István az ‘Aranyketrec’, a Lamarck-, és a Semmelweis-monográfia után még újabb meglepetésekkel szolgált. ‘A tudás útja’ (1972), a ‘Mandragóra I–II.’ (1979), a ‘Hippokratésztől Darwinig’ (1986), a ‘Tibeti orvoslás és varázslás’ (1987) után orvostörténeti betetőzése a ‘Hügieia’ (1990), az európai medicina kiteljesedésének kultúrtörténeti bemutatása.

Szépirodalmi munkásságát, valamint politikai publicisztikáját nem feladatunk értékelni. Ez utóbbi a kezdethez vezet vissza. Ha nem Antall József a miniszterelnök, aligha kezdett volna e kényes műfajba. Kitűnő debatter volt és megvesztegethetetlen moralista. Hazájához, hivatásaihoz (orvos, orvostörténet, szépirodalom), valamint hitveseihez – Krisztina majd Júlia –, barátaihoz holtáig hűséges, míg Velencében 1996. június 9-én végleg ki nem esett a toll a kezéből.

Antall József és Benedek István halálával lezárult egy korrekt korszak. Az általuk állított mérce magas, jó volna minél ritkábban levernünk a lécet.

² Orvosi Hetilap, 1971. pp. 929–936.

³ Benedek Istvánnak Semmelweisről írt alapvető tanulmányai nemrég kötetben is megjelentek: Semmelweis Ignác emlékezete. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., – Piliscsaba, 2001. 556, 11 p.